

УДК 371.12:316.454.52

ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ЕКОНОМІКИ ДО ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

Дубовик С. М.

У статті проаналізовані наукові погляди щодо продуктивного педагогічного спілкування та продуктивного стилю цього спілкування. Обґрунтовано висновки, що: 1) певною інтегральною характеристикою суттєвих особливостей продуктивного педагогічного спілкування є його продуктивний стиль; 2) стиль спілкування передбачає реалізацію структури цього спілкування.

Розкрито структуру продуктивного стилю професійного спілкування викладача, а саме: мотиваційно-ціннісний, когнітивний та процесуально-поведінковий компоненти та їх змістові аспекти. Визначено його внутрішній та зовнішній (поведінковий) рівні, особливості їх взаємообумовлення. Обґрунтовано послідовність корекційних та формувальних заходів щодо вказаних рівнів, а саме: 1) поведінковий рівень (забезпечення ліквідації "дефіциту" комунікативних навичок); 2) особистісний, глибинний (корекція неефективних структур особистості).

Відповідно, визначено три етапи підготовки майбутніх викладачів економіки до продуктивного професійного спілкування, а саме: послідовне вивчення самостійних, але взаємопов'язаних дисциплін "Педагогічна риторика" й "Педагогічне спілкування" та педагогічна практика. Розкрито мету та завдання вказаних дисциплін, змістові модулі та особливості проведення практичних занять. Охарактеризовані завдання педагогічної практики та особливості процесу її захисту.

Ключові слова: продуктивне педагогічне спілкування, продуктивний стиль педагогічного спілкування, структура продуктивного стилю педагогічного спілкування, етапи підготовки майбутніх викладачів економіки до продуктивного педагогічного спілкування, мета та завдання дисциплін "Педагогічна риторика", "Педагогічне спілкування" та педагогічної практики.

В статье проанализированы научные взгляды на проблему продуктивного педагогического общения и продуктивного стиля этого общения. Обоснованы выводы, что: 1) интегральной характеристикой существенных особенностей продуктивного педагогического общения есть продуктивный стиль этого общения; 2) стиль общения предполагает реализацию структуры этого общения.

Раскрыта структура продуктивного стиля профессионального общения преподавателя, а именно: мотивационно-ценностный, когнитивный и процессуально-поведенческие компоненты и их смысловые аспекты. Определены его внутренний и внешний (поведенческий) уровень и особенности их взаимодействия.

Определены три этапа подготовки будущих преподавателей экономики к продуктивному педагогическому общению, а именно: последовательное изучение самостоятельных, но взаимосвязанных дисциплин "Педагогическая риторика", "Педагогическое общение" и педагогическая практика. Раскрыты цели и задачи указанных дисциплин, содержательные модули и особенности проведения практических занятий. Охарактеризованы задания педагогической практики и особенности ее защиты.

Ключевые слова: продуктивное педагогическое общение, продуктивный стиль педагогического общения, структура продуктивного стиля педагогического общения, этапы подготовки будущих преподавателей экономики к продуктивному педагогическому общению, цели и задачи дисциплин "Педагогическая риторика", "Педагогическое общение" и педагогической практики.

The article is dedicated to the analyses of the scientific views on productive pedagogical communication and efficient style of this communication. Substantiated conclusions that: 1) productive style is a significant characteristic of the integral features of productive

pedagogical communication; 2) the style communication provides for the implementation of the structure of this communication.

Disclosed the structure of productive style professional communication teacher, namely: motivational-value, cognitive and process-behavioral components and content aspects. Defined by its internal and external (behavioural) level, features of their interaction. Generalized of the sequence correctional and molding the measures specified levels, namely: 1) the behavioral level (ensuring the Elimination of "deficit" communication skills); 2) personal, deep (correction of inefficient structures of personality).

Accordingly, three stages identified of training of future teachers of Economics to productive professional communication, namely: the consistent study of independent but interrelated disciplines "Pedagogical rhetoric" and "Pedagogical communication" and pedagogical practice. The goal and tasks of the disciplines, contents of the modules and features of the practical training. Described the task of pedagogical practice and the process of its protection.

Key words: productive educational communication, productive style of pedagogical communication, pedagogical communication style of productive structure, stages of preparation of future teachers of Economics to productive pedagogical communication, the purpose and tasks of the disciplines of the "Pedagogical rhetoric"," Pedagogical communication" and pedagogical practice.

Розвиток ринкових відносин, інтеграція нашої країни у світову економіку суттєво підняли роль економічних знань не тільки серед фахових економістів, але й серед громадян нашої держави будь-якого фаху та віку. Тому нагальною потребою є розширення та вдосконалення ринку економічних знань, підвищення економічної освіченості всіх верств населення. На сучасному етапі це реалізується за рахунок впровадження економічних дисциплін різної спрямованості та складності в різноманітних закладах освіти, як школи, училища, технікуми, виші, в тому числі, курси підготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів. Така тенденція буде зберігатися і в подальшому. Саме тому, постійно зростають потреби у висококваліфікованих викладачах економіки й, відповідно до освітніх тенденцій, змінюються вимоги до їх підготовки.

Усвідомлюючи соціальне замовлення, у Київському національному економічному університеті імені Вадима Гетьмана було запроваджено новий напрям підготовки спеціалістів "Професійна освіта. Економіка". Перед викладачами кафедри стояло завдання розробити освітній план та відповідні навчальні програми з підготовки спеціалістів, які враховують сучасні вимоги до кваліфікації викладачів економіки та педагогічні науково-практичні доробки.

Викладацька діяльність за своєю природою є соціальною, тож її ефективність залежить не тільки від предметної та психолого-педагогічної, але й, значною мірою, від комунікативної підготовки спеціаліста. Тобто успішність реалізації викладачем економіки освітніх завдань залежить не лише від, застосовуваних ним, змісту та методів навчання, а й від його вміння будувати продуктивну педагогічну взаємодію, яка базується на основі його продуктивного професійного спілкування. Саме тому, професійна підготовка висококваліфікованих викладачів економіки передбачає три основні напрями: економічний, психолого-педагогічний та комунікативний.

Мета статті – розкрити особливості підготовки майбутніх викладачів економіки до педагогічного спілкування.

Система підготовки майбутніх викладачів економіки до професійного спілкування була науково обґрунтована у праці Л. О. Савенкової [6, с. 112–113]. Метою цієї системи визначено формування готовності викладачів до педагогічного спілкування. Вкажемо завдання, визначені дослідницею відповідно до мети, що відповідають інтересам нашого дослідження, а саме:

- організація мотиваційного забезпечення підготовки майбутніх викладачів економіки до професійного спілкування;
- розвиток у студентів емпатії, рефлексії, товариськості, децентрації, мовленнєвих здібностей;

- формування в майбутніх викладачів економіки системи знань зі спілкування та педагогічного спілкування;
- досягнення високих рівнів сформованості у студентів комунікативних умінь;
- оволодіння майбутніми викладачами продуктивним стилем педагогічного спілкування.

Аналіз вищевказаних завдань дозволяє зробити висновок, що, як справедливо вважає дослідниця, підготовка майбутніх викладачів до педагогічного спілкування забезпечується тільки за умови відповідного розвитку їх і поведінкової, і особистісної сфер. На основі порівняння результатів наукових досліджень Л. О. Савенкова приходиться до висновку, що основні характеристики продуктивного педагогічного спілкування у дослідженні О. Я. Митник збігаються з характеристиками продуктивного стилю цього спілкування, вирізненими у праці В. О. Кан-Калика та Г. О. Ковальова [6, с. 64–65]. Тож обов'язковою умовою у формуванні готовності майбутніх викладачів до педагогічного спілкування також є оволодіння ними продуктивним стилем цього спілкування.

Глибоке дослідження нами проблеми продуктивного стилю педагогічного спілкування майбутніх викладачів економіки [1] та наукові висновки Т. В. Василюшиної [2, с. 30], С. С. Макаренка [4, с. 33] також дозволяють стверджувати, що продуктивний стиль спілкування викладача, дійсно, є певною інтегральною характеристикою суттєвих особливостей продуктивного педагогічного спілкування.

Очевидно, що стиль спілкування передбачає й реалізацію структури цього спілкування. Тож на основі результатів дисертаційного дослідження [1, с. 42–83] в структурі продуктивного стилю професійного спілкування викладача нами виокремлені такі компоненти.

Насамперед, це мотиваційно-ціннісний компонент. Змістовий аспект цього компоненту складають стійкі мотиваційно-ціннісні диспозиції викладача, які спонукають його до спілкування з тими, хто навчається, формують особистісне ставлення до ситуації та на основі цього регулюють професійне спілкування.

Когнітивний компонент указанного стилю представлений поняттєво-мисленевими ресурсами викладача, які забезпечують аналіз та оцінку ним педагогічної ситуації, формування навчально-виховних цілей, вибір відповідних способів і прийомів спілкування, прогнозування наслідків їх застосування, поточний контроль, оцінку й, на основі цього, корекцію своєї комунікативної поведінки.

Операційно-процесуальний компонент досліджуваного стилю педагогічного спілкування визначається структурою цього спілкування та, відповідно, реалізується через соціально-перцептивну, комунікативну й інтерактивну підструктури.

Аналіз наукових робіт вивчення структури індивідуального стилю спілкування, в тому числі й педагогічного, дозволив нам також зробити висновок, що синтез когнітивного та мотиваційно-ціннісного компонентів є внутрішньою регуляторною детермінантою продуктивного стилю спілкування викладача, яка формує зміст професійної свідомості, впливаючи на оцінку вчителем педагогічної ситуації та на його вибір способів навчально-виховного впливу. Водночас наукові дослідження свідчать, що корекція поведінкового рівня у процесі професійної підготовки майбутніх викладачів впливає на їх мотиваційно-ціннісну та когнітивну сфери, перебудовуючи у вигляді нового досвіду існуючі установки та знання на нові, більш продуктивні [1, с. 46–82].

Під час планування навчального процесу щодо підготовки майбутніх викладачів економіки до продуктивного професійного спілкування ми спиралися на алгоритм соціального навчання, запропонованого В. О. Лабунською [3, с. 66–67], а саме, послідовна реалізація таких етапів: перший рівень – поведінковий (забезпечення ліквідації "дефіциту" комунікативних навичок); другий рівень – особистісний, глибинний (корекція неефективних структур особистості).

Саме тому, ми дійшли висновку про необхідність включення в освітній план підготовки спеціалістів у відповідній послідовності двох самостійних, але взаємопов'язаних дисциплін, а саме: "Педагогічна риторика" та "Педагогічне спілкування". Третій, завершальний етап роботи з підготовки майбутніх викладачів економіки до продуктивного педагогічного спілкування має реалізовуватися під час проходження студентами педагогічної практики.

Г. М. Сагач розглядає риторичну науку і мистецтво усної переконуючої комунікації, що становить фундамент професіоналізму вчителя [7, с. 13]. Значення риторичної науки, на думку Г. М. Сагач, полягає в наступному:

- риторика існує не заради риторичної науки, а становить собою технологію, модель, каркас, який можна наповнити певним предметним змістом (економічним, педагогічним і т. д.). Від цього останній актуалізується, вибудовується в систему й отримує найбільший корисний ефект від своєї реалізації, оскільки керована мисленнєво-мовленнєва публічна діяльність дозволяє людині ясніше (чітко, ясно, точно, логічно) викласти будь-який предмет мовлення, в результаті чого можна чекати досить високого рівня розуміння цього предмета з боку тих, хто сприймає мовлення. Інакше кажучи, предмет мовлення лише виграє від того, що буде пропущений крізь призму риторичної науки...;

- риторика розвиває у людини систему особистісних якостей: культуру мислення (самостійність, самокритичність, глибину, гнучкість, оперативність, відкритість); мовлення (правильність, виразність, ясність, точність, стислість, доцільність); поведінки (ввічливість, тактовність, коректність, точність, розкутість); спілкування (повагу до співрозмовника через вивчення його інтересів; управління поведінкою аудиторії та залучення однодумців до роздумів; відповідальність за своє слово) [7, с. 68–69].

У результаті риторичних досліджень останніх десятиліть учені поділяють риторичну науку на загальну та окрему. Загальна риторика розкриває принципи побудови будь-якого виступу незалежно від його сфери та тематики. Окремі види риторичної науки розглядають особливості застосування загальних принципів у певній сфері спілкування з урахуванням її вимог та умов. У зв'язку з тим, що педагогічна діяльність має специфічні цілі, педагогічна риторика виокремилася у самостійну галузь науки. Тож "педагогічна риторика – це складова педагогічної культури, що вміщує науку, мистецтво і практичну діяльність про переконувальне й ефективне мовлення у різних видах професійного спілкування вчителя" [5, с. 7].

Метою вивчення, розробленої нами, дисципліни "Педагогічна риторика" є підготовка майбутніх викладачів економіки до професійної мовленнєвої діяльності в сфері педагогіки. Відповідно до мети були визначені завдання, а саме: засвоїти основні поняття курсу; вивчити закони риторичної науки; оволодіти комунікативними якостями мовлення та його технікою; оволодіти майстерністю використання античного риторичного канону; оволодіти мовленнєвими вміннями. Основними вміннями, що мають бути сформованими в майбутніх викладачів економіки у процесі вивчення дисципліни є наступні: вміння вербальної й невербальної комунікації та їх ефективне використання у взаємозв'язку; вміння логічно викладати матеріал та оволодіти увагою аудиторії; здійснювати вплив на слухачів у процесі спілкування з ними; встановлювати емоційний та діловий контакт у спілкуванні.

Наступною в циклі дисциплін з комунікативної підготовки майбутніх викладачів економіки є дисципліна "Педагогічне спілкування". Метою її вивчення є формування готовності майбутніх спеціалістів до педагогічного спілкування. Відповідно до мети було визначено наступні завдання: засвоїти сутність основних понять і категорій процесу педагогічного спілкування, його цілей, цінностей, специфіки та факторів ефективності; сформувати вміння аналізувати конкретні ситуації педагогічного спілкування, висловлювати судження щодо можливостей та наслідків застосування різноманітних форм комунікативної поведінки в певних умовах професійної діяльності; сформувати вміння свідомого застосування знань з теорії педагогічного спілкування з метою підвищення ефективності комунікативних процесів у навчанні; оволодіти майбутніми викладачами економіки продуктивним стилем педагогічного спілкування.

До програми навчальної дисципліни увійшли такі змістові модулі: 1) Теоретичні проблеми міжособистісного спілкування; 2) Специфіка педагогічного спілкування як ведучого виду діяльності педагога; 3) Фактори ефективності педагогічного спілкування.

Перший змістовий модуль включає розгляд наступних теоретичних питань: загальна характеристика процесу спілкування; комунікативна, інтерактивна та перцептивна сторони спілкування.

Другий змістовий модуль розкриває сутність, цілі, цінності педагогічного спілкування; комунікативну культуру педагога; види та форми впливу вчителя на учнів; стилі педагогічного спілкування та продуктивний стиль цього спілкування.

Третій змістовий модуль передбачає вивчення таких питань, як-от: вплив особистісних якостей педагога на ефективність його спілкування з учнями; основи емоційної саморегуляції в процесі спілкування; попередження і подолання конфліктів у педагогічному спілкуванні.

Засобами формування готовності майбутніх викладачів економіки до продуктивного педагогічного спілкування під час вивчення дисципліни "Педагогічне спілкування" є:

- лекційно-просвітницька робота, читання й обговорення наукової та науково-популярної літератури, що забезпечує розвиток теоретичної компетентності студентів в галузі педагогічного спілкування;

- практичні заняття, що проходять у тренінговій формі, включають психологічну самодіагностику, завдання на самопізнання, групові дискусії, бесіди, психотехнічні вправи, розв'язування психолого-педагогічних задач, аналіз та моделювання ситуацій педагогічного спілкування, вирішення міні-кейсів, робота зі складання й реалізації програм комунікативного самовдосконалення;

- індивідуально-консультативна робота.

Особливістю проведення практичних занять є те, що застосування усіх методів навчальної діяльності пов'язане з активізацією у майбутніх спеціалістів рефлексивних процесів як важливого чинника ефективного розвитку і функціонування мотиваційної, когнітивної і поведінкової сфер особистості викладача. З метою створення на заняттях рефлексивного середовища ми використовували бесіди та запитання, спрямовані на об'єктивацію студентами для себе результатів тієї чи іншої діяльності, а також ініціювали отримання зворотного зв'язку у групі та його порівняння з власним баченням тих чи інших ситуацій.

На практичних заняттях з дисципліни "Педагогічне спілкування" використовуються завдання та вправи з розробленого нами тренінгу "Стиль спілкування викладача" [1, с. 151–174]. Також були розроблені додаткові завдання, що забезпечували реалізацію робочої навчальної програми з дисципліни.

Під час педагогічної практики в умовах реальної педагогічної діяльності студенти мають можливість випробувати вироблені в них на попередніх етапах комунікативні вміння та стиль професійного спілкування й реалізувати вже самостійні заходи щодо їх удосконалення. Зі вказаною метою студенти отримують завдання, яке полягає у веденні "Щоденника самоспостереження комунікативної діяльності вчителя-практиканта". Аналіз проблем, які виникають у практикантів під час їх педагогічної взаємодії з учнями, допомагають їм виявляти недоліки свого професійного спілкування, що не зазнали коригувальних ефектів, та розробляти оперативні дії з їх виправлення. Зазначена робота також є потужним фактором в усвідомленні студентами необхідності безперервного самовдосконалення свого професійного спілкування у процесі майбутньої педагогічної діяльності та в окресленні напрямків, що потребують удосконалення.

Процес захисту педагогічної практики передбачає також групове обговорення студентами проблем, що виникали у спілкуванні з учнями під час педагогічної діяльності, визначення їх причин, знаходження більш доцільних комунікативних дій у педагогічній діяльності.

Література

1. Дубовик С. М. Формування продуктивного стилю професійного спілкування у майбутніх викладачів економіки : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Дубовик Світлана Миколаївна. – К., 2012. – 228 с.
2. Василюшина Т. В. Емпатія як фактор ефективності педагогічного спілкування: дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Василюшина Таїсія Василівна. – К., 2000. – 235 с.
3. Лабунская В. А. Невербальное поведение (социально-перцептивный подход) / В. А. Лабунская. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. ун-т, 1986. – 134 с.

4. Макаренко С. С. Психологічні умови розвитку комунікативної компетентності учителя : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Макаренко Стефанія Стефанівна. – К., 2001. – 181 с.

5. Савенкова Л. О. Педагогічна риторика : навч. посіб. / Л. О. Савенкова. – К. : КНЕУ, 2009. – 298 с.

6. Савенкова Л. О. Професійне спілкування майбутніх викладачів як об'єкт психолого-педагогічного управління : монографія / Людмила Олексіївна Савенкова. – Київ : КНЕУ, 2005. – 212 с.

7. Сагач Г. М. Риторика : навч. посіб. для студ. серед. і вищ. навч. закладів / Г. М. Сагач. – К. : Видавничий дім "Ін-Юрс", 2000. – 568 с.